

Елма Халиловић¹
 Филозофски
 факултет Нови Сад

РОДНА ПЕРСПЕКТИВА ЛИКА СИМКЕ У РОМАНУ *КОРЕНИ* ДОБРИЦЕ ЋОСИЋА

Рад, анализом лика Симке Катић, демонстрира могуће тумачење романа *Корени* Добрице Ћосића из родне перспективе. Лик Симке сагледава са са становишта родне (не) равноправности, у односу према мужу, свекру и љубавнику, те с обзиром на њену позицију у сеоској патријархалној средини. Централни аспект овог сагледавања јесте примарни захтев који патријархална заједница поставља жени – да рађа и продужи лозу, из ког произилази њена неизбежна „кривица“ за неплодност. Посебна пажња у раду посвећена је контекстуализацији Ћосићевог романа у домен општијег сагледавања положаја жене кроз историју.

Кључне речи: родна (не)равноправност, традиционална култура, плодност – неплодност, мушко – женски односи, лик

Улога жене у друштву и њени рефлекси у књижевности и култури глобално постају све важнија уметничка тема и истраживачка преокупација. Историја, али и садашњост, сведоче да су постојала и постоје многа друштва која су жени одузимала могућност да заузме равноправно место у оквиру властите заједнице, било да је реч о примарној позицији унутар породице, било о могућности искорачења у јавни, професионални и културни живот заједнице. Иако је друштво еволуирало, положај жене није одговарао и не одговара његовом развоју. Тек се с развојем грађанских друштава у 19. и 20. веку јасније почео артикулисати глас жене, домаћице, мајке, супруге, кћерке и сестре. Жена се и данас бори за досегање пуне родне равноправности.

Србија 19. века, у коју је смештена радња Ћосићевог романа *Корени*, тек се конституише као држава. И поред убрзаног развоја и напретка у свим областима социјалног, културног и економског живота, она се још увек суочавала са низом проблема. На селу су још увек трајале форме традиционалне културе и недирнути патријархални односи који су жену стављали у наглашено потчињен положај у економском, социјалном и културном погледу. Тако је убрзано школовање мушког подмлатка пратила готово потпуна неписменост жена, које, углавном, нису имале приступ школи, већ су одгајане за улогу домаћице и мајке. Када је о лику Симке реч, Ћосић ову одвојеност жене од просветног и културног живота шире заједнице посредно, али ефектно приказује у њеном односу према деверу Вукашину, који школовањем и прихватањем градске културе, одеће и манира за њу постаје туђ.

Иако изречено у првој половини 19. века, сведочанство да су „код свију Срба жене једнако потчињене“ (Караџић 1985: 343) још увек важи за Ћосићеву јунакињу. Кроз лик Симке Добрица Ћосић ефектно осликава положај жене у српском селу с краја 19. века, њено место у властитој породици (роду), у поро-

дици у коју се удала (дому), положај одбачене жене – нероткиње и, коначно, социјалну маргинализованост и унутрашњу психолошку драму биолошки осујеће – не и неостварене јединке. Симкин положај и судбина, обликовани као пратећи ток магистралне „мушке приче“, коју граде односи Аћима, Ђорђа и Вукашина, за романескну конструкцију подједнако су важни и суштински усложњавају и про- дубљују значења Ћосићевог романа.

У роману се Симка први пут помиње у тренутку када дочекује мужа с пута, у чистој кошуљи да га подвори и угости, вршећи тако универзално прихваћен женски посао. Како каже Вирџинија Вулф „Суштина женског постојања [...] јесте у томе да су издржаване и да дворе мушкарце” (Вулф 2000: 63). А да су жене у служби мушкараца, да су им потчињене, наглашава и Добрица Ћосић:

„Никад се није вратио с пута, свеједно у које доба ноћи и по каквом невремену се враћао, а да га она није будна дочекала, вратнице му отворила, испрегла стоку и нахранила, њега топлом вечером понудила, обућу му изула, и ноге опрала, као дете сместила у чист кревет, и после га заспалог грлила под својом мишком. Прође по- ноћ, уморну је обори сан, она се тргне и јурне напоље, на мраз, на кишу, и тако ослоњена на багрем, стоји сатима на киши и мразу да не би заспала, а сва је ухо и страх за њега. Свих петнаест година живота с њом само су чекање, стражарење по мраку и киши, несаница што будно ослушкује лавез преровских паса на одоцнелог поврат- ника” (Ћосић 1995: 27).

Овај опис, истовремено, сведочи о Симкиној спремности да прихвати и испуни дужност оне која чека и двори. Везаност жене за простор куће вишеструко је засведочена и у усменој књижевности, као духовном производу традиционалне културе:

„Жена је везана за простор куће, мировање и чекање, док мушкарцу припада отворени простор и слободно кретање у њему. Гранични простор куће – *врата, праг, про- зор* – постају место сусретања два типа простора, *отвореног и затвореног*, и два типа егзистенције – *мушког и женског*. Однос према простору примереном жени може се у песми обликовати и као однос према основном вредносном систему заједнице. На- рушавање скровитости и изолованости куће, сматра се кршењем моралне норме које обезвређују жену упркос њеној лепоти” (Пешикан-Љуштановић 2011: 352).

На самом почетку романа Ћосић слика живот непросвећене жене са села, чија је једина срећа што живи у богатој кући и не брине како ће се прехранити до сутрашњег дана. Домаћинство Катића најбогатије је у селу, у њему је Симка газ- дарица, домаћица, жена, снаха и слушкиња: „Она кућу држи, имањем управља, у трговини помаже” (Ћосић 1995: 27). Овакав положај жене није био необичан. У патријархалној породици, где је очинско право било доминантно, жена је неретко била угњетавана². Тако је било и са Симком, која је припадала оцу док је живела у родној кући. Морала је подносити незадовољство и агресију вечито пијаног и уморног оца: „Говорио ми је да личим на мајку и да ћу и ја бити курва као и она. Кад год се напио тукао ме и псовао како се ни стока не псује” (Ћосић 1995: 131). Овде се као подтекст и мотивација очевих поступака слуги несигурност мушкарца, исцрпљеног радом и сиротињом, пред властитом женом и његова потиснута, у агресију преточена свест да ни жени ни кћерки није у стању да обезбеди достојан живот. Сем тога, слуги се и амбивалентно доживљавање лепоте у традиционалној заједници – лепа жена је пожељна, поред осталог и као потвр-

2 Види: Патријархат. Енциклопедија политичке културе. <<http://www.gay-serbia.com/teorija/2005/05-1-11-patrijarhat/index.jsp>>. 12. 2. 2013.

да угледа и моћи мушкарца који је поседује, али лепота је, истовремено, повод за стално сумњичење жене за могућу неморалност и грешност.³

Надничарење, беда, страх и робовање обележили су цело Симкино детињство и девојаштво и претили да постану вечита мора. Оног тренутка кад је примети Аћим, њен свекар, све се мења. Симка има срећу да буде *изабрана* за Ђорђеву жену и домаћицу у кући Катића. Притом, она и не помишља на могућност да сама себи бира животног сапутника. Оваква пракса била је карактеристична не само за жене са села, већ и за оне из виших и средњих класа. „Још увек је био изузетак да жена из више или средње класе бира себи мужа, а кад јој је муж додељен, он је постајао господин и господар, барем у оној мери у којој су закон и обичаји могли то од њега да направе” (Вулф 2000: 50). Аћим Катић намењује Симку свом сину Ђорђу, и то само из једног и јединог разлога – верује да ће она родити пуно унучића, наследника, носиоца презимена Катић: „Он је њу нашао и изабрао. Баш онакву је и желео снаху да има: крупну, бокату, да може децу као зећиче да рађа. Није му сметало што је из сиротињске куће, и што јој је отац бунарџија и надничар [...], запросио је не питајући Ђорђа да ли му се допада” (Ђосић 1995: 37).

Патријархални деспотизам оца обесправљује и мушкарца – сина и не дозвољава му право на избор. Симкина раскошна телесност требало је, уз то, да надокнади физичку неугледност Ђорђеви.

У традиционалним сељачким заједницама код Источних Словена, али и код Срба, постојали су и случајеви такозваног *снохвачества*: свекар је бирао сину невесту која се њему допада, како би уствари он потајно живео са њом.⁴ Ово је нарочито било карактеристично у случајевима када је девојка, невеста била старија од мужа. Сем тога, не сме се занемарити ни економска логика оваквих веза, која је, у суштини, била доминантна: снажна, зрела невеста била је способнија за рад. Ипак, ово је и даље сматрано инцестом, и као такво било је озбиљан прекршај норме и тежак грех. Говорећи о „свадебним обичајима у српском народу”, Вук Караџић помиње брачне везе старије, зреле девојке и млађег, још нејаког мушкарца, али код њега нема ни помена о инцестуозним односима свебра и снахе (види: Караџић 1985).

И Аћим Катић у једном тренутку пожели Симку, у којој види све оно што је желео да има и његова жена, али он ипак не преступа моралну норму: „Више је да је по свему друкчија од његове Живане. [...] Уживао је гледајући је кроз прозор, кад висока, боката а витка, лако као усправан вал запови двориштем, испуни га свег” (Ђосић 1995: 37). У односу Аћима и Симке Ђосић тако открива дубоки психолошки подтекст уобичајене патријархалне праксе. Иако не улази у стварну телесну везу са Симком, Аћим жену за сина не бира као отац и свекар, већ као мушкарац. Овим поступком он узурпира не само њихову личну слободу већ и елементарне људске импулсе присвајајући право да одлучује о њиховој судбини, што јесте био типични прерогатив главе породице.

Писац у роману *Корени* дочарава амбијент у коме је жена ствар, покретна имовина. Док борави у кући у којој је рођена она је под влашћу оца, а кад се уда доспева под старатељско и турско право мужа који је „може тући, надзирати

- 3 У источној Србији забележена је пословица: Убавило збор збира, а градило кућу кући.
- 4 Ову праксу Бора Станковић у *Нечистој крви*, чија радња обухвата приближно исти временски период који се описује у Коренима, приписује пчињским сељацима. Марко тако не бира Софку за недораслог Томчу, већ за себе.

њено понашање. [...] Важно је истаћи да је та потчињеност утолико јача уколико су већа богатства којима муж располаже” (Бовоар 1982: 136). Овај проблем економске зависности посебно је изражен у Симкином и Ђорђевом односу, а добио је и вишеструку социјалну и психолошку мотивацију. Симка је, с једне стране, припадница економски најнижег слоја сељака, надничарка, а породица у коју је доспела удајом најбогатија је и најугледнија у Прерову. С друге стране, богатство је једина Ђорђева предност и једини извор моћи у односу на жену. Физички, вишталношћу, самосвешћу – он заостаје за њом. Свест о томе он потискује управо насилничким манифестацијама моћи. Овако гледано, и Ђорђе, као и Симкин отац, свој однос са женом гради на дубоким комплексима и осећању несигурности, које не сме признати ни себи ни другима. Немоћ и дубока свест о властитој прикраћености води обојицу мушкараца у насиље.

Симка се удајом не спасава од ропства, већ само прелази из руку једног власника у руке другог. Сведочанства Ђорђево моћи, економске, политичке и социјалне, јесу њиве и дукати. Зато они у Ђорђевој свести добијају на значају, постају супституција за плодност која му недостаје. Рецимо, он о дукатима говори као да су живи: „Они могу да певају као птице. Да циче као крдо прасића. Да се смеју као трешње пуне деце. Од њих је кућа већа од неба” (Ђосић 1995: 25). Топлико дуката Симка није могла ни да сања, и суочена са богатством које они оличавају, она и сама верује да је велика срећа довела да газдује у кући Катића. Овде Ђосић суптилно психолошки утемељује женско пристајање да буде власништво мушкараца. Због моћи коју оличавају дукати и њиве Симка је спремна да ћути и да трпи, да све што је снађе прима и подноси стоички, па и батине.⁵ Добрица Ђосић у роману даје пластичну слику брачног насиља: „Ударао је песницом по глави, леђима, свуда, све немилосрдније, јер спази да јој је при светлости жара из пећи лице лепо, и зато што се не брани, занемела у запрепашћењу од његових првих удараца, туче је и јауче зато што је први пут туче, што је много воли, и жели да је убије, јер је лепа, да је не види после овога” (Ђосић 1995: 62).

Након физичког насртаја, Ђорђе избацује Симку из куће, као да је ствар. За учињену јој неправду она нема права да се буну, већ једино што може јесте да ћути и да без поговора послуша. Мужевљева реч је за њу закон, јер она за друге не зна. Сем тога, она нема где да оде. „Истерану жену сви презиру. И деца се бацају каменицама за њом” (Ђосић 1995: 199). Прогнана, напуштена, несигурна, без икакве имовине, без новца она нема места ни у родитељском дому. „Тек кад је премлаћена морала да се врати у сиротињу, одакле је, веровала је све дотад, заувек освојила богатство, увидела је да се и њој и браћи крв променила. ‘Код нас ако се не грбачи, не може да се једе. Ено ти будака’” (Ђосић 1995: 193).

У ситуацији из које нема излаза, Симка долази до спознаје да једино што јој може сачувати кров над главом, богату трпезу и колики толики социјални углед јесте рођење детета, њено биолошко остварење. То је њена главна брига, али и брига њеног свекра, Аћима, који жели да му снаха роди унуке, да се шири породица, да се грана његово племе и да се не угаси његова лоза. За дететом чезне и Ђорђе. Ко ме ће сво имање, сви дукати које је зарадио, коме ако не његовом сину? Штавише, његово насилничко понашање јесте директна последица потиснуте,

5 Вирџинија Вулф истиче да је право на насиље над женом било признато право мушкараца, које се без стида упражњавало и међу богатима и међу сиромашнима (Вулф 2000: 50). „У читавом свету још увек постоје хиљаде жена које мужеви туку, а које се не усуђују да се жале и не налазе никакву заштиту у јавној власти” (Мишо 1997: 111).

али јасно присутне свести да је физички инфериоран и јалов, неспособан да има децу. Овај проблем је глобално присутан: „Један од проблема који се поставља у друштвима заснованим на мушкој лози јесте судбина наследства у случајевима када заједница нема ни једног мушког потомка” (Бовоар 1982: 119).

Нико ни у кући Катића ни у њеној рођеној кући не пита шта је са Симком. За свекра она је млада, једра, широких кукова, способна да роди буљук деце, он је због тога узима упркос социјалном јазу и без тога она нема никакву вредност. И за мужа је лепа, путена и само његова, али истовремено, управо њена телесна раскош и путеност болно истичу његову прикраћеност и немоћ. У очима мушкараца она је ствар, машина за продукцију потомака, јер ако деца нису пожељна, ни жена више није потребна (види: Вулф 2000: 127). Управо је материнство оно што одређује жену и њен положај у породици и друштву у коме владају патријархалне вредности, јер жена „може да егзистира само у сврхе рађања и мајчинства” (Милић 2011: 165). Узрок потчињености жене лежи у налогу да се по сваку цену испуни ова дужност. Слобода жене значи за традиционалну заједницу и застрашујућу могућност да она почне сама према властитим импулсима да располаже својим телом и његовим репродуктивним моћима. Када основна дужност жене – рађање – не бива испуњена, жена постаје сувишна у кући, јер: „жена која докаже своју плодност вреди три пута више од слободног мушкарца, али када више не може да буде мајка губи вредност” (Бовоар 1982: 131).

Од плодности жене и од тога рађа ли мушку или женску децу зависи место које ће заузети у породици у коју је удата. Симкини вапаји којима у цркви моли Бога да јој подари сина само су одраз њене борбе да има нешто своје, везивни елемент који би осигурао њено место у кући и продужио период сигурне егзистенције. Дете је, можемо тумачити, за њу не само суштинско лично, емотивно и биолошко остварење, већ и један вид личног капитала, једна и једина сигурна инвестиција која ће јој омогућити да не изгуби место у породици и заједници.

Друштвени престиж који је стекла браком, економска моћ коју су имали Катићи, потреба да се оствари у породици и селу, наводе коначно Симку да превари мужа и зачне дете са другим човеком. Оног тренутка кад јој прети опасност да све изгуби, она се подаје Толи Дачићу, чије дете ће сачувати њену породицу. Без обзира на то што није она та која је неплодна и неспособна да роди, ”кривица” за неплодни брак приписује се у патријархалној заједници искључиво жени. Симку нико не може и неће заштитити, иако су сви свесни Ђорђевој жаловости, она мора бити жртва, пошто патријархална заједница не сме дозволити угрожавање моћи и примата мушкарца, на којој почива њено функционисање.

„Мушкарци су имали моћ, а жене инфериоран друштвени положај” (Тодоровић 2011: 352). Жена се дефинисала искључиво у оквирима своје биолошке функције (Види: Папић 2003: 23).

Симка се не подаје Толи из пожуде, иако је, по свему, он приличнији пар за њу него Ђорђе, њено браколомство јесте облик жртвовања, облик спасавања властитог живота. Противно васпитању и властитим моралним начелима, Симка ступа у везу са Толлом Дачићем са осећањем упрљаности и кривице. „Поетски су веома снажне секвенце које сликају Симкину унутрашњу муку у којој сазрева одлука да Катићима са Толлом роди

наследника” (Станисављевић 1982: 36):

„Тола да је опогани? Ни орах му из руке не би узела. Дође јој да закука из свег гласа. [...] Ако се то сада не догоди, никад и неће. [...] Мора, па нека је и нож прободете” (Ћосић 1995: 205–206).

Најзад, и заједница у којој живи је више или мање отворено нагони да роди по сваку цену. Овакви случајеви нису били реткост, вероватно их и данас има. Ћосић не презире своју јунакињу и не баца кривицу на њу. Затрудневши, она испуњава императив породице и заједнице, али, истовремено, задовољава и властити матерински нагон и реализује биолошки императив своје зреле телесности.

Пошто једину могућност за признавање властите вредности жена у патријархалној породици види у остварењу материнства, и материнство постаје, нужно, предмет трговине и манипулације, као једина женска предност у односу на мушкарца. Та природна функција вечита је мистерија за мушкарца, једина која изазива страх, и то „страх од властите телесне неизвесности коју мушкарац пројектује у жени. [...] јер нико није тако арогантан, агресиван и пун презира према женама као што је то мушкарац који је забринут за своју мушкост” (Бовоар 1982: 21). Овај страх Ћосић је вишеструко уобличио у Ђорђевој понашању након сазнања да је Симка у другом стању.

„Сумњао је у све мушкарце Прерова. [...] Полазио је за њом кад би надничарима понела ручак, скривао се по врзинама и кукурузима, мотрио шта ради и с ким разговара, сачекивао је при повратку кући. Одлазећи у Паланку, рекао би јој да ће преноћи, а враћао се у сутон. Остављао коња у ливади и лоповски се шуњао до сењака и читава ноћ прежао док се не умори. Никаких намера није имао за случај да се обистини његова слутња. Желео је само да му Симка потврди” (Ћосић 1995: 241).

Роман *Корени* слојевито осликава позицију жене – робе, предмета којим мушкарац слободно располаже, зато што га је купио,⁶ и судбину жене окривљене за неплодност, „јер за пород су жене криве” (Ћосић 1995: 200). *Корени* су слика трагичне судбине жене у патријархалној заједници која је због егзистенцијалне несигурности приморана да манипулише властитим телом и да учини оно што и сама сматра моралним прекршајем. Комбинујући социјалну, економску и психолошку мотивацију лика, с дубоким познавањем традиционалне културе и њеног односа према жени, Ћосић у *Коренима* гради експресивну слику обичајних норми у Србији краја 19. и почетка 20. века, а с особитом сугестивношћу и упечатљивошћу, у Симкином лику оцртава се положај и судбина жене. При том, полазећи од традиције, Ћосић сложеношћу и дубином психолошких увида у ликове и експресивношћу стила, успева да обликује и један од првих модерних романа српске књижевности после Другог светског рата, којим се зачиње његова сага о Катићима и њиховој судбини, али и сага о њиховим женама, мајкама, драганама, често безразложно занемарена у сагледавању његовог дела.

Литература

Бовоар 1982: С. де Бовоар, *Други пол* I, Београд: БИГЗ.

Вулф 2000: В. Вулф, *Сопствена соба*, Београд: Плави јахач.

Караџић 1985: В. С. Караџић, *Етнографски списи – о Црној Гори*, Београд: Просвета – Нолит.

Милић 2011: А. Милић, Марксистички и социјалистички феминизам, у И.

Милојевић, С. Марков (ур.), *Увод у родне теорије*, Нови Сад: Медитеран, 153–168.
Мишо 1997: А. Мишо, *Феминизам*, Београд: Плато.

6 Томча у Нечистој крви почиње да презире Софку када сазна да је она купљена за новац, попут неке ствари. Овај презир прераста у садистичко злостављање жене.

Папић, Склевицки 2003: Ж. Папић, Л. Склевицки, *Антропологија жене*, Београд: Библиотека 20. век, Центар за женске студије.

Патријархат. Енциклопедија политичке културе. <<http://www.gay-serbia.com/teorija/2005/05-1-11-patrijarhat/index.jsp>>. 12. 2. 2013.

Пешикан-Љуштановић 2011: Љ. Пешикан-Љуштановић, Сакрални, социјални, историјски и психолошки простори љубавне усмене лирике, *Језик, књижевност, култура – Новици Петковићу у спомен. Зборник радова*, уредили Јован Делић и Александар Јовановић, Београд: Институт за књижевност и уметност – Филолошки факултет, 2011, 339–364.

Станисављевић 1982: В. Станисављевић, *Корени Добрице Ћосића*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Тодоровић 2011: Д. Тодоровић, Род и сексуалност, у И. Милојевић, С. Марков (ур.), *Увод у родне теорије*, Нови Сад: Медитеран, 347–355.

GENDER PERSPECTIVE OF SIMKE CHARACTER IN THE NOVEL *KOREN* BY DOBRICA COSIC

Summary

This paper, with the analysis of the character Simke Katic, demonstrates possible interpretation of the novel *Koren* by Dobrica Cosic from a gender perspective. The character Simke is viewed from the perspective of gender inequality in relation to her husband and her father in law, and with respect to its position in the rural patriarchal society. The central aspect of this consideration is the primary requirement that patriarchal community put upon women - to give birth to a child and extend family lineage, from which women's inevitable „blame" for infertility is derived. Special attention in this paper is given to the contextualization of Cosic's novel into the domain of a more general perception of women throughout history.

Key words: gender (in) equality, traditional culture, fertility – infertility, male-female relations, character

Elma Halilović

